

ԳՐԱԿԱՆ

ՍԱՂԻՄԱԿԱՆ

(ՀԱՆԴԵՍ ԶԳԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ)

Տեղեր կան որոնց մեղի պարտադրած անհա-
նոյ կամ անանկալ տղաւորութիւնը քիչ քիչ կը
մեղմանայ, գործին ու գիծին միջամտութեամբը,
վերածուելու համար ի վերջոյ գրեթէ սիրաւէտ
զգացում մը: Ուրիշներ, որոնցմէ մեղի հեղուած
զգայութիւնները չեն կրնար անձնաւորուիլ, գը-
րաւելու համար որոշ բարձր մեր հոգեկան ան-
զատանէն. վասնզի իրենց տարտամութիւնը կը
զունատէ, կ'սպառէ իրենք շատ արագ, բիւրե-
ղացման բախտը զլանալով անոնց: Պիտի չխօսիմ
այն միւսներէն ալ, որոնք չեն գիտեր ինչ ան-
մեկնելի օրէնքներու ճշտմամբ, մեր ներքը կը
մնան կապուած տրտում, երկիւղառիթ յոգեբու-
հ նման անխաղած գերեզմաններու կը պառկին
մեր հոգեզաւորին վրայ, յամառ ու աննահանջ,
իրենց գիծերը հեղձնուէ կարծրացնելով: Յիշա-
տա՛կը մեր լացեալուն, աշղպէս մոռալ, աղէս շի-
րիմ, երբ կ'ուզենք փախլի մեր ներկայէն բայց
կը վախճանք մեր գերեզմաններէն:

Ո՞րն է ասոնցմէ սա տարօրինակ քաղաքը որ
կայ գրեթէ ծովեզերքին, կը սկսի բայց չըլլա՞ր
վասնզի երբ սաքերդ կը դնես ցամաք, վախին
տակն ես անժուժելի խուժումին: Կը զգաս որ
քայլերուդ չըջիւնը, առանց ուղեւոր, կ'արթն-
ցնէ զարեւը որոնք ուս տալով իրարու կը
բարձրանան տրտմութեամբ: Ու իրենց թեւերուն
տակ ամբողջութեամբ կ'արձակուի, նման
մահաճոտ զգացումի մը, ըլլալու համար սա վայ-
րադատները, երբեմն կորաքամակ պարիսպ, ու-
րանց զոյցուած ըլլալ քաղաք. երբեմն՝ խմբակ
մը բորտ տուներու որոնք կրացած պատին խո-
նար՝ կենդանի մը կը նայի քեզի ու կ'սպասէ
տան մանուկին զէպի նոր եզրկտոս մը. երբեմն՝
սգազգեաց մենաստաններ որոնք վերաւոր կա-
նանչի մը վարչամակէն սլաքի մը պէս անցք կու-
տան խաչի մը թեւերուն ու կը գորչանան, նման
իրենց կամարներուն տակ պուտ պուտ զեղնող
հոգիներուն:

Ըսի՞ ծովեզերքէն է սկիզբը այս քաղաքին:
Աւելի ճիշդ պիտի չըլլա՞ր զայն երկարել մինչեւ
չորս ծագերը սա մեր աշխարհին, քանի որ ինծի
պէս ամէն այցորդ զայն իր հետ կը բերէ քիչ մը.
զայն արդէն ունի իր մէջ: Այդ մեծ աշխարհի
մասին, անդրանիկ իմ մտապատկերս, մեր գե-
ղէն դուր:

«Սուր վերիաղումն էր եղած, զոր կ'երգէին
մեծ շուքով զարծող հաճիները երբ զանգակին ու
հրացանին համատարօր նուագին մէջէն ծնրազիր

կը յառաջանային զէպի ժամուն խորանը: Անոնց
ձակտին վրայ քանի քանի հեղ իմ մանուկի երե-
ւակայութիւնս ասող է տեսած, կարմրաւուն ու
թեւաւոր աստղը մեր ուխտին ու տառապանքին,
այն օրերուն ալ այնքան իրաւ մեր մեծերուն
ձակտին:

Այսօրուան պէս կը հնչէ հոգիիս մէջ միօրի-
նակ ու մեղմադճոտ եղանակը

« . . . Եկայք ի սուրբ երեսասղէմ . . . »

այն թնոյլ որով արքայութիւնը կը թեւազարէր
մեր մանկութեան, մտապղ մեռած տղա մը զըլ-
խուն, երբ տիրացու մը կ'արձակէր

«Ի վերին երեսասղէմ . . . » Եւ:

Գծնդակ ու անխուսափելի կրկնութիւնը: Գրեթէ
նոյնն է ճամբան — որ, հիմայ, ճերմակ մազերու
ոլորք մը զլխուս — կը թեթեւայ, կը քաղցրա-
նայ զէպի իմ մանկութիւնը, խարտեալ՝ հակա-
ռակ որը ըլլալուն: Այն օրերուն մեր ժողովուրդը
արտեր ու ցորեն ունէր ու բաց սիրտ մը:

. . . .

Ո՞րն է այս քաղաքը:

Կը սահին կողերը, վերաւոր՝ զեղին պա-
լարներով:

Ու կը նայիմ թշուառ բլուրներուն որոնց
վրայ ահաւոր անէծքի մը քղամիթը կը յամառի
կարծես ծանրանալ, ընելու համար զանոնք այս-
քան տապահար, զժրախտ, զուրկ ծիլէ ու ծաղ-
կէ: Նոյլ տեղ զորչ ստե. մը, տեսակ մը պա-
տանք: Որոնց իրարու ազոյցը կ'երկարաձգուի,
յուսահատող միօրինակութեամբ մը, կազմելու
համար սառնաղիւր երեսը հակայական ալեկոծման
մը, խոնարհող ու ամբարձող, մինչ՝ նիհար, գրեթէ
ուսու կանանչ մը երբեմն ասեղնադարդ երկդ մը
զժուարաւ կը յաջողի կարահնել անոնց փոշոտ
քղանցքներուն:

Reportage ?

— Միտքէս չանցնիր առիկա, մանաւանդ
հիմա երբ հոգիէ ու խորքէ անմասն ճարտարա-
պետութիւն մը իր խաղտ ու խուժ թանձրու-
թեաները սանցարով կ'ամբարտակէ սա տեղերուն
ճնաւանդ ու իրաւ սուղելի վերին: Ու դառն է ինծի
յամենալ նորէն, ալ ջնջուելու դատապարտուած
սա քաղմագարեան քաղցրութեանց, համեստու-
թեան ու խորութեան, որոնք օսկի բլրաւանները
եղան մարդոց հոգիներուն երբ արժէքը ոսկիով
չէին չափեր, ու կեանքը դատելի ապրանք մը
չէր ատամի, ճիւղին, ապականութեան կենդա-
նակերպերէն, վասնզի մեղ այսքան թշուառ ըն-
ծայող մեր ողբերգութիւնը չի կրնար ծաղկի ու-
րիչ արեւի ներքեւ: Այս տրտմութիւնները օգեկո-
չեն իսկ հիմա մեղք է դարձեր եթէ ոչ ամօթ:
Թող ելլէր հեղ մը իր գերեզմանէն ու փորձէր
քայլ փոխել սա փողոցներուն մէջ աղնուական
բանաստեղծը որ երգեց Լիմն ու խաչելուքիսը ու
Գէպի Արեւելի իր ճամբորդութիւնը խառնիկ
ու թրթռուն գիպցաւ աւանդել: Ու կը զրկեմ ըն-
թերցողը ան միւսներուն որոնք տակաւին քա-
ռորդ դար մը ստաջ մինչեւ, գահնկէց սա վայ-
րերուն տրտում գեղեցիկութիւնը, զգրողը հո-

ծուծիւնն ու թեկադրականութիւնը սեւեռեցին չքեղ ու խոր էջերու վրայ. անոնց՝ որոնք իրենց ներքին երազը արեւմտաքէն փախցնելու հիգին մէջ կրկնապէս սրտատուէ, Գալիլիայի դառիժափերուն, Սիոնի մշտամուշ սարահարթներուն վրայ երկնադար ամով բերեղացած հեքեաթ մը լուծել, տեսնել, շօշափել շնացին ու գրեցին մարդոց սրտին խոտոց անմահ քերթուածներէն: Արդարեւ իրան վրայ աղօթող վնակին սրբաշարժ օծութիւնը, Տիբերիայի լիճին ավերուն Ու ուղիքանէ ուղիքան իր խռովքը ընդ քարէ ամով միւս կախարդին զգայութիւնները երբ կը մտնէ հայոց պատրիարքարանը եւ կը նուաճուի Լամբի զիմակով մեր վարդապետներուն անբարբառ թախիծէն Աւա՛ղ, միաքիւյզ հականերուն տեղ հիմա commis-voyageur է, կամ մեծ թեկերէրու թղթակիցը որ անութին թուղթ, ինքնաշարժով կը սուբայ, մեծ վաճառատուններու աղակներուն մէջ հետապնդելով այլապէս հետեակ, թիւ, տրամ, յուզումներ: Զի հիմա մարդոց հոգիները հիւանդ են նիւթէն, ու անցեր՝ մասնապէս երբ ոսկիին ու վայելքին դմիկը չէր խղզեր մեր սիրտը Պարզամիտ, հաւատարմեղ քրոնիկապիւրներէն մինչև սա հրեայ լրագրողներուն արգիլական յարգարանքով բարձրաթիւ թափօ՛րը: Ու, Աստի բարձրաւանդակներէն բնա մը մօրուքի ու ծով մը հաւատքի մէջ անձանաչելի ուխտաւոր ծերունիին, որուն շառաւիղէն նրբնի ձեւեր, վեղարով լրջացած բայց նոյն քան արտայայտիչ Որոնք փոխնիփոխ զգացին այս վայրերուն աննուաճ կարօտը, — աշուղ կամ իմաստասէր, երբ կը մտնէին Աստուածորդիով յազեցուն սա խորհուրդէն ներս ու կը փնտռէին անոր անթառամ շունչին հուրն ու շաքարը, մոայլ տաճարներու կամարներուն ներքե

• • •

Ա՛ն է որ կը յորդի աշբերէս, լայննալու տեղ զէպի վեր կոճակուող սա քաղաքը, հեզութեան մը պէս կառչած իր անունին երբ ամէն ինչ զայն կը հերքէ շորս զիտ: Արեւելքը: Զայն գանձու համար պէտք պիտի ըլլար փախչիլ սա պողոտաներէն ու սուգուիլ գոխներէն ներս ուր ասպատան է գտեր պարտուած անցեալը, պարխպին ետին ինքզինքը զիգած, տունի նմանող ուռեցքներու խորը:

Նոր քաղաքը:

Ուր տիրական է արեւմտեան ոճին յեռուածքը, անոր թոյլ ու կէս մը պոստո մէկ փափոխակը: Ա՛ն՝ որ արագ արագ կերպարանափոխ կ'ընէ սուրբական ավերը ու նեղոսեան աստանները, ասոնց վաղնջական, զորչ ու փառասոր ժուժկալութեանց քովիլը բուսցնելով ներկի ու կրիի մուրացիկ արքայութիւն մը:

Եւրոսաղէմի մէջ, այդ ոճը ոտքի է նետած անհարազատ քաղաքը, որուն մեծ աշտարակները չես գիտեր ինչու կարօտը կը բանան սլացիկ կաթոյիկներու կամ մինարէներու, զփրնգակօրէն պակտող: Փոխարէն՝ մեծապիւր կառոյց-

ներ, իրարմէ անկախ, իրարու թշնամի նոյն խկ, զանազան երկիրներու հաշկները այդպէս ցուցադրող: Կուպրէ թուղթեր — նոր օրերու փողոցը — զանոնք կը զատեն կղզիականութիւն: Ոչ մէկ հետեղականութիւն: Վաճառատուններ, պակտներ, ցինեմաներ, հիւանդանոցներ, տափակ բայց տարածուն, արեւմտաքէն նոր բերուած ու բռնի տեղաւորուած՝ պողոտաներու ազուցուածքին: Հաստ ու շլացիկ, քիչ մը գեղջուկ բայց առողջ:

Ու լայն մայրներուն վրայ աշխոյժ, նրբաւարտ մարմիններ, որոնք համաշխարհիկ վայելքն ու արդուզարդին բոլոր գիտութիւնները ոճի են հանած ու մեծ աստաններուն հեշտախարը կը պտըտցնեն իրենց ետէն: Արքանի այդ մեկերուն վիրաւորող գեղեցիկութիւնը երբ կը ճեղքեն մութ ու գոց ամբիւր ու ծաւի իրենց աշբերուն կաթը կ'աղբերացնեն, հուպէն շղթայուած թշուառական նայուածքներուն հետ կազմելով յուզիչ հակադրութիւն մը: Երբեմն, աղջնակ մը, որուն հասակին մէջէն անսպասի ծառերուն մերկ սլացքը կը զարնուի հոգիիդ, ե որուն մարմինը կը մատնէ ջուրին պակասը, իր ազագուն միտերուն վրայ բարակ տփուռութիւն մը վարչամական, կը կենայ թախճոտ, զլիկը բարձր, աշբեր պիչ՝ ուրիշ փարթամ մարմին մը — ի՛ր արիւնէն, ինչպէս կը շրջնէին իրենց ջրորին զլիսուն: Դեզնորակ մաղերու պսակին մէջ փորագրուած որմանկարի մը նման, կաթէ հիւսուած այդ դէժքը, զոր չի հասկնար գեղջուհին: Հեռաւոր քոյր: Ով գիտէ: Ու կը քալէ, ներզանակ ու նուրբ ու տրտմահար, ջրնորին միտախ աղջիկը, այնքան անորդի բայց այնքան իրաւ, հաւատարիմ իր խորհուրդի որ մարդ կը փորձուի անոր ծոցին վրայ Յիսուս մանուկը փնտռելու:

• • •

Երևուող քաղաք:

Որ ամերիկեան սունկ քաղաքներուն հեքեաթը կը կրկնէ արագ արագ ծածկելով գորչ ամալութիւնները շրջափայլին:

Մտազարդ կը կենան լատականներուն առնչե որոնցմէ ներս Ս. Յակոբայ կառոյցները կ'օհաւորուին տեղագրին փոյթի մը մէջ: Քաղաքին սիրտին վրայ սա յաղթանակը արդար հպարտութիւն մը կը բանայ ամէն հայու սրտէն ներս: Իրարմէ մեծ ու ազուոր սա շէ՛նքերը, իրենց նախին ամրասեւեռ՝ խորհրդանիշ տարագր Ս. Յակոբայ:

• • •

Անդալաբար հեռացած եմ արեւմտաքէն ու անոր մշակոյթին մեծ մեղքերէն: Անհաս են մտքին ինչպէս Աստուծոյ համբանները: Քարէն ու գիրէն զէպի աւազանը մեր ցեղին յազեցուն: Անկուսմէն ու ողբական արտաբանութիւններէն զէպի փառքը կարելի յարութիւններուն:

Ու վեղարով նրբացած, սա օտարութեան մէջ հոգիիդ տարօրէն ընտանի ձե մը որ կը բուսնի քարակոյտներէն, տախտակներէն: Սե բայց ցուացիկ այդ պատկերը կը տպաւորէ: Մասապ գրեթէ պատանի անոր զիմապիժը թաթխուած է ցեղային լրջութեան մը կիսաստուերին մէջ, որ

հայրենի լեռան զագաթն ու մեր կաթողիկէները կը խորհրդանշէ:

Ձեմ համարձակիր հետը խօսելու: Խորհուրդը դիւրարեկ է այնքան: Զգայութեան, մասնաման ու պատկերներու որսորդ, փորձագետութիւնն ու վախը ունիմ «կոստում հրապոյրեմուն», ինչպէս կ'ըսեն զաղխացիք:

Տրտման:

— Ձե կարելի այդ քառով տարազեկ ինչ որ կ'արտածորի անոր անձէն: Սեւ իր պարեգօտին մէջ վայելչագեղ, երիտասարդ այս վարդապետը գիտէ՞ արդեօք ահաւոր բնութիւն մը մարութին զոր տփոյնն ցաւ մը կը թուի զեղնաւորել աշխատիլ ու չի կրնար: Արեւ պուտ պուտ քաներ կը վառէ անոր ճակատին քայց չի համարի աչքերուն որոնք վեղարին կիսատուերին մէջ կը տարտամին, հազիւ պահելով քաղցրութիւնը հալեցի հայեացքին:

Կը քալիմ հտեկն, մանկացած քայց յուզուելով:

Ահա ուրիշ մը:

Աղբերէկ՝ մօրութեան, քայց առոյգ՝ հասակին նետուածքով: Վերաբերուն վայելուէ է զարմեայ ու վեղարին ցոլարձակ ծփանքը ազնուական տրտմութեան մը հետ կը զանաւորի, հովէն ծեծուելով քայց չքացուելով: Կը խօսին իրարու հետ, աշխոյժ ու լուրջ նոյն ատեն: Գաւառիկ չեղտով այդ բարբառը սրտառուէ է սա օտարութեան մէջ ու սրտապնդիչ ալ, մինչ անոնց լայն թեղանիւթուն մէջ իրենց գլուխը կը շանան երկարել զեղնած ու պառտու երկու տղար, արեւելքին անխօսապիւլի մուրացիկները, ռնգային ու կէս ձայնով մը . . . : Անոնց փոքրութիւնը հազիւ կը պատասպարէ անտիական սա տառապանքը, վասն զի հարտար խաղարկութիւն մը զանոնք կ'ընէ զգուշիկ:

Մեծփոր կրօնաւոր մը, ամբողջովին կզակ ու ծոծրակ, կը հետեի տղոց շարժումներուն, բնութիւնը քայց, շունչէն նեղուելով: Ան կը շոյէ անգիտակցարար խարտեայ ու նոսր իր մաղբըրը, աւտներ հեղ մը, իւզէն պաշարուած գրեթէ խրդողուած իր նայուածքը — բոկ կ'ուզեմ ակնոցը — շտկուելով մանրախարիսխ իր քթին վրայ, մինչ ապառ ափին մէջ կը քրտնի սեղանիկ ճանապարհահայտ մը, մերթ քայցող ու գոցող: Հին քաղաքը կը փնտռէ սա շրեղ պոզոտային վրայ: Հաստ քրտինք մը, ինչպէս ասոր հոտը, փորին աւանգքովը քովքնոյի հրուած պարեգօտին յօրանջող ծաղիկըրը, արեւիսն յուլունաղարդ փոկերը և խաչով սկսող իր համբիշին քոֆի փար մէջքէն ճօճքը հոճիկ ինչպէս շահարգող առանձնապատկեր մը կը յօրինեն մայրիկ զրուսող զաւթութեան մէջ որուն կէտէն աւելին կը կազմեն խորայնի որդիները, արեւմուտքի մէջ գասական կաղապարէն բաւական տարբեր: Հոս է որ այդ պատկերը մասնաւոր կնիք մը կը հագնի, ցեղին ամէն աննահանջ քանի մը գիծերը կարկարի հանելով: Երկու հաղար ամբը երկարաձգուած տարագրութիւնը օտարացուցած է այդ մօրիկերը իրարու, գերմանական, հիւսիսային ցեղե-

րու մարմնակազմութեան օրէնքները պարտադրելով սեմական ծագումին: Շրեղ, ժանկաղարդ սայլակներու մէջ մանուկներ, կաթէ շինուած, լեցուն, այնքան որ աշուկները զուրէն զրուած կապուտիկ ուլունքներու կը նմանին ու անգլխահան մշուշին կամ ռուս զաւթերուն ձիւնին մէջ դարերով զանգաղ աճումին բնախօսական հետեւանքները կը ցուցադրեն, ցեղին պատկերին վրայ տիրական յաւերակմանքով: Սայլակներուն հտին նոյն գիծերով սպասուհիներ, սուրիական տարրով: Ու չես կրնար զանազանել Անգլիական, Գերմանական և իսրայէլեան արիւնները: Հարկըներով՝ հոս, խոշոր, կտրատիւ այն գրւոխներէն որոնց քունքներն ի վար մաղի մանրիկ հիւսակներ կը կախուին, զեղնաւուն մօրթին վրայ ստնծուած մանրակար սիւնակներու նման: Ի՞նչ կամ ցանցաւ մօրութեան մէջ կը թաղուի անոնց խարիսխը: Ու զունաթափ գլխարկներուն երբեք անհանգիստ ա՛յն հանգարտութիւնը որ այդ ցեղին մաքի կեանքը կազմեց, ներքնապէս ամբախարիսխ իրենց յոյսին թեկերուն մէջը, քայց զուրէն շարունակ յոյսախառով: Թախառակուն նեղան յէկի մը վերադարձը չէ միայն այլ քաղելու տեղ չորսուել, նայելու տեղ ինքզինքը իր ներքը կեդրոնող, ու իր երազին պահպանումին կլուած սա ձեւը, արտում, կիսապիտ, զոր զաւարտ տառապանքը մեղմացուցեր է, աւելելով խորութիւնը հոգեկան գիծերուն ու մանրացուցեր անոնց քիթը ինչպէս ամբառ հպարտութիւն: Արեւմուտքին խորհուրդը: Ձոր հերթի վտանգը կը ջանան հարկը տարիէ տարին: Իրենց հոգեկան նուաճումը, նուազումը հակակշռուել իրենց յամառ խաղին մէջը ու կը զանաւան աւանդական զգայութեանց փրկարար պատուաստին: Աշխարհին ամենէն շրեղ ոտանները անկարող են խորտակելու հոգիի նորոգման այն անօրինակ ծաւարանը որ կը կոչուի լայլ պատ: Ձայն տեսնող մը ալ չի կարծանար այդ ցեղին ուժգին գիւմաղորդականութեան: Սողմոնի տաճարին ոտքը, քան երեսուն շատ շատ յիսուն քայլ ներքանցք մըն է այդ ծաւարանը, որուն նեղկուկ, խողովակաձեւ քուրային մէջ ամէն շարժում կը դարձնուի, բոլորովին վերանորոգուած՝ ցեղին ոգին, առաջինէն աւելի ամուր և միատարր: Արտաւաղին հէքեմթիւր, Հաւատքի, յամառութեան շարժաւորութեան, հպարտութեան ու մեծութեան այնքան տաղաւորիչ պատկեր մը ես չեմ հանդիպած արեւելքի ուրիշ մրցարաններուն մէջ: Թուրքերը իրենց աղօթատեղիները կը մանեն իրենց հպարտութիւնը մեղմելու միամիտ պատրանքով: Արարը՝ քաղցրանալու, հանգչելու, զօնանալու պէտքէ մը մուտած: Քրիստոսեան՝ երկնայնաւալու, այսինքն կեանքէն փախելու կարօտով մը տրտուած: Իսրայէլին որդիները լացի պատին ոտքին կը գտնեն իրենց երազին շօշափելի իրականութիւնը, հոգ չէ թէ նուաստ ու գեղի, քայց որուն հոժութիւնը շիւղ մը բան չէ գիշած օտար մշակոյթներուն: Ու աւելին: Արեւմուտքին պերճ ու փարթամ ու նրբինի աշկերտները, մարմնով ինչպէս հոգիով իրենց ցեղէն

այնքան հեռացած, դարերու լայնքով մը անջըր-
պետուած, ո՞ր հրաշքին գինովը, քանի մը բա-
ղէի մէջ կը վերադառնան իրենց պապերուն: Ու
Գերմանիայէն շունչը հոս առած արդիական գի-
տունը որ իր գիրքերուն պատգամներէն դատ
ուրիշ սրբութիւն չէր ընդունած: Ներքին հզօր
շարժէ մը զոգրուելով, կը գտնէ ինքզինքը ետ,
վար, երկու հազար տարի իջած ու . . . կուլայ:
Գործառօրը այս խորհուրդին: — Անկասկած ան-
հուն այն տեղեւթիւնը, զոր մարդկային լեզուն
չի հասկեր պատկերելու: Շարիշար, ծուռկի՜ սա-
լին վրայ, հիւսուած իւրաք, կապմուտ համար
աշխարհին ամենէն անխորտակելի շղթան, մարդ-
կային կո՛նքը կը շարժի առանց տեղ փոխելու:
Անկարելի է այդ կոյտին նայիլ, առանց խռովի:
Այդ զլուխներուն անբարբառ պատգամը սակայն:
Այդ փակ — որովհետեւ կէտով կայր — աշքերուն
թարախին ընդմէջէն ինքզինքը աղատել ձգտող
նաշուած բնի անհուն ուժգնութիւնը: Այդ կմախք
դէմքերուն ախտաձէտ ու փշուտ լարուածքը
դէպ երազ: Ու մանաւանդ հաւաքական աւերա-
կոյտին վրայ բերաններուն ա՛հաւոր խռոչները,
որոնք զիս կը տղաւորեն գերեզմանի փոսի մը
նման, եւ որոնց խորէն, մրմունջի մը անդետե-
ղելի ծուխը, օտար, հեռու, մեղմ ու տարօրէն
ցնցող, մինչ օտքի մնացածներուն ավերէն գիր-
քի մը իւզ զարծած գիրքը կը փայլին խիստ
լոյսին մէջ: Ու լացին ու հոտին, տեղեւթիւն
ու ներքին գեղեցկութեան սա համառուազ յու-
զումը կը սաստկանայ կիններէ երկարուն ու ող-
բական եղանակով: Կուլան ու կը ճեճեն իրենց
քոյածածակ ճակատները քարէ քար: Շքեղ տի-
կին մը, հոտաւէտ իր թաշկինակին կը յանձնէ իր
արցունքը զոր հաւանաբար բերած է էլզայի
ջուրերէն: . . .

Այս պատկերներուն մօտ ուժգնութեամբ մը
օտարականը կը տղաւորուի զարծած արարէն,
ոչ՝ Սուրբիս ե. եգիպտոսի անկնիք տիպարէն որուն
յատկանշող գիծերը տեղիորդ է հոս մանրամաս-
նել: Սաղիման արաբը, նկարէն իր գլխանցո-
ւի, օճերու հասակով մը գլխուն գեղեղունած ձեր-
մակ վտաւակ: Որմէ պարեգօտ կը շողայ խաշտա-
ճամուկ արձակութեամբ մը: Արարբ՝ նայուածքին
հասարակածային սաթովը ու մորթին պղինձ ա-
րուազարձայնութեամբը: Որ կը քալէ, մօայլ ու
զայրացած, զահարոյս կամ պաշարուած իշ-
խանապետի մը նման: Անոր աշքերէն, ձայնէն՝
աննահանջ այն ատելութիւնը որ անապատային
վայրերուն ծորումն է մարդոց հոգիէն ներս: Ան
չի քարեր, այլ կը ճեճէ իրողացը, ու անոր նայ-
ուածքը սլաք մըն է, պատեանէն արձակուած
չեղբ մը զաշայն փողոցի մը կեանքը:
Ո՞վ պիտի յաւակնէր սպառել քու պարզած զգա-
յութիւններուդ մշտանորոգ պատգամը, մանա-
ւանդ այնպիսի տեղեր ուր կեանքին կոհակները
կը իրթին այնքան տարբեր գոտիներէ ու կը
ճեճուին հակադիր խորաններէ: Մի մոռնաք որ
երուսաղէմ քաղաքն է հինին ու նորին, արն-
կարանը մարդոց երեք մեծ կրօնքներուն: Ու Պա-
ղեսայինը՝ կրկէ՛ս, հզօր ցեղերու ե կրթերու:

Բայց այս կեանքը իր վճռական կերպընկա-
լութիւնը կը գտնէ այն ուրիշ կեդրոններուն մէջ
որոնք ծանօթ են իրր սրբատեղի: Փողովորդական
զգայնութիւնը այդ վայրերուն վրայ զիջած է
ամբաւ հարստութիւնն ու խորութիւնը միլիոն-
ներու հոգիին: Կարծես ամպարագիծ հեռագրա-
ծութիւն մը աշխարհին կարեւոր անկիւններէն
հոս փոխադրած է այժմ, զգացումները, յոյզերը
բոլոր անոնց որոնք ապրեցան այս մարդերէն
զուրա բայց ամէն օր անգամ մը երազը շինեցին
այս տաճարներուն ու անոնց տակ թաղուած խոր-
հուրդին ու այսպէսով նպաստած եղան անոր յա-
ւիտենական կենդանութեան: Ո՞վ է չափեր զաղա-
նիքը որով կը թրթռայ մեր արտաքին տիեզեր-
քը: Ո՞վ, նոյն մտածումով, կը յաւակնի չափած
ըլլալ ճամբան անտես հառազայններուն որոնց-
մով կը քալէ մեր ներքին տիեզերքը: Հօգերա-
նութիւնը, բնագիտութիւնը զեռ չեն իսկ սկսած:
Այնքան ընդարձակ է մեզ կրկնակի պարուրող
խորհուրդը:

Մեռելի մը վրայ արցունք մը կէս դարու
կեանք կը պատմէ տեսնել կրցողին:

• • •

Այդ սրբատեղիները հզօր իրենց թելադրա-
կանութիւնը կը պահեն ամէն մօտի վրայ, նոյն
իսկ ամենէն աւելի աչն մտքերուն որոնք կը
խորհին գտած ըլլալ իմացական հաւասարակը-
նութիւն մը, ժխտական խորխոխելով: Նպաստա-
կէս զուրս է ծանրանալ զգացական այն խորունկ
իրականութեան ալ որ հոս այցելող արուեստա-
գէտներուն ներշնչած է մեծ ու գեղեցիկ գործեր:
Զուր տեղը չէ որ անուն մը, պատկեր մը դարե-
րու զգացումներուն առանցքը կը զառնան, ըս-
տեղծելու չափ մարդկութեան ամենէն հզօր մէկ
քանի խռովքները: Ներքումը, ուրացումը, չնն
կրնար հպարտանալ, ու անտեսել անհուն ուժ-
գնութիւնը այդ զգացումներուն որոնք անդրա-
գոյն շրջաններէ սկիզբ առնելուն հակառակ,
տակաւին այսօր անհամար սիրտեր խռովի, լա-
րումի, երկնային սուգումի տաղաւարները կը
հանդերձեն: Ու զեռ չէ պարտուած մահը որպէսզի
անոր հակա յաղաւարտները — պատկերը նկատի
ունի աղօթալայրերու գմբէթները — պարպուին
իրենց խորհուրդին: Ներքին իրականութիւնը
զեռ հացն է տառապող մարդկութեան: Ամէն
զար, իր տարողութեան չափով պիտի նետէ մի-
ջոցին վրայ քարէ իր երազները որոնք այդ ներ-
քին իրականութիւնը, աւելի հասկնալի տարա-
զով մը՝ հաւատքը այդպէս կ'արձանացնեն: Չեմ
վիճիլ այդ զգացումին մեր կողմէ տրուած բիւ-
րաւոր տարբերակներուն տեղի կամ անտեղի ար-
ձէքներէն: Ատիկա գործը ըլլալու է ուրիշներու:

Իմ փափաք՝ սեւեռումն է քանի մը զգա-
յութիւններու, իրենց մեթոդներուն ու անկեղ-
ծութեան մէջ, որոնք արթնցան ներսս, երբ
մտայ այդ կամարներուն ներքեւ, կամ մնացի
երազկոտ բացալայրերուն առջեւ, — ամէնքն
ալ պատմութեան, աւանդութեան պատմութեանով

զգեստաւոր: Մտնալու չէ որ այս երկրին մէջ բոլորներուն կանակները մօրենի չունին, ոչ ալ չենք շնորհք ծառեր, բայց զէպի երկիրք յարգարուած տեսակ մը աստիճաններ կը թափն ու բոնց վրայէն երեւակայութիւնը չես գիտեր ինչպէս ճամբայ կը հանէ հոգիները: Ու զարձեւալ մտնալու չէ որ երուսաղէմի պատմական մասը քաղաք մը չէ այլ հսկայ գերեզման մը: Հան տուները կ'ընկղմին գետնին ներքեւ ու կեանքը սպասում մըն է: Ու ծովեզերքէն մինչեւ Անգր-Յորդանանի չէկ ամայութիւնները հողը զեռ կը արտփէ հետքերովը աստուածային քայլերուն:

Պիտի չնկարագրեմ տաճարները առանձին առանձին, աստիպա բրած են խղճմախ ու մեծ գիտուններ: Ոչ ալ քնարական զեղումներով պիտի պատմեմ այն ոսկի ամպը որ բացուեցաւ իմ մէջ, քարէն ու խունկէն անդին, տառապանքէն ու մարդկային յիմարութիւններէն անկախ, զէպի հեշտագին սուղումներ, իրականութենէն փախչելու ու նիւթէն զերծանելու այնքան սովորիչ զգացումներով: Բարձրաթիւն շէրերովներ տուած են առարկայացումը այդ սարսուռներուն:

Այդ սրբալայրերուն խրաշատուկ զեղեցկութիւնը պայմանաւոր է գիծէն, զոյնէն, կարկառէն վեր, օտար բանով մը: Արուեստին այս հիմնատարրերը, այդ կառոյցներուն մէջ, զմեղակութիւնը մըցութիւններ անդամանելի կերպով վերաւորած են անոնց օխլիւլի ներգաշնակութիւնը, խորհրդաւ, մէջ ի մէջ վրաններու վերածելով զմրէթներուն ներքեւ խոնարհող խաղաղութիւնը միջոցին, որ միատարր ազօթաւորութիւններուն վեհութիւնը կ'ապահովէ ու աչքն ու հոգին կը լեցնէ հաւատարմութեամբ: Կապի, դաճակութեան, համալսակի ընդլայնումի զգայութիւններ — դասական արուեստին մէկ քանի մեծ ստորոգելներն — մի փնտռէք անոնցմէ ոչ մէկուն մէջ: Այս մարդին վրայ անոնց տկարութիւնը, — ուրիշներ պիտի ճշգրտեն մեծութիւնը — իբր պատճառ ունի թաքուն զօրութիւններ, աւելի մեծ քան անոնք որոնք այսօր, օրինակի մը համար, հարիւրյարկեայ կառոյցներ կ'ամբարտակեն նոր աշխարհի մէկ երկու քաղաքներու մէջ: Հարուստ պահեստութիւնը որ այնքան ազգայինն է բոլոր արուեստներուն, ըսել կ'ուզեմ՝ այնքան հարազատօրէն կը յայտնաբերէ տրուած ցեղի մը հոգին, հոս դուրի է այդ գերագոյն առաքինութենէն: Աւելի տխուրը, — հակառակ իրենց թիւին բազմութեան, թերեւ ալ տեղադրութեան մէջ իրենց ինքնու մերձաւորութեան, անոնք չեն կրնար մարքի մէջ կերպարգիւ վիճակ մը որ — նկատի չունիմ կրօնականը — զիմացիմ ունենայ: Այցելեցէք Գահիրէի մզկիթները ու զուք պիտի տպաւորուիք հզօր այն միութենէն որով այդ կառոյցները մէկ զգացումի, մանաւանդ մէկ ցեղի հոգեխոյանքը կը պատմին ու իբր կը լրացնեն: Պոսայ մէջ Ս. Սփայտի տաճարը, անհունապէս անմասկան, տաճկանայէն վերջն ալ չէ կորսնցուցած արքենի իր խառութիւնը, հոխորութեան մէջ ժուժկալ իր հպարտութիւնը, հոգիներուն վրայ

զաճան, զրեթէ բարբարոս այն տիրակալութիւնը որ արեւմուտքին ու արեւելքին հոգեկան զսպանակը եղաւ այդ ժողովուրդին մէջ: Ինչն է որ առանց ոճի կ'ընէ երուսաղէմի քրիստոնեայ սրբալայրերը: . . . Անշուշտ այն տաճարները որոնք Ս. Յարութիւն, Ս. Աստուածածին, Ս. Յակոբ, Ս. Միսնղ կը կոչուին, կնիքին տանին են մնացած երկրին քաղաքական հակառակորդին: Հայածանքի ու գերութեան մէջ ապրելու կանչուած այդ կառոյցները պարտադրեալ համեստութեամբ մը կը սքողեն իրենք զիրենք խալամին նախանձէն ու բռնութենէն: Անշուշտ, անոնք զորոն են ցեղի մը, չըջանի մը: Բայց որո՞ւնը: Դժուար հասկընալի ճնշում մը տակ որ միլիոններով հոգիներու բնուն է թերեւ քարին կամ ոճին վրայ, անոնք կորսնցուցած են արգիօք իրենց անհատականութիւնը, հազնելու համար նկարագրեր կրօնքին որ անդին Աստուծոյ եւ եւրոպայի մէջ կը զարգանայ առաւելապէս նման միջուկի մը անձնատուր, արտաքին ինքնացումին աւելի, նպատակը հետապնդելով ազգերու համաձայնութիւն, միակ ու մեծ զգայնութեան մը ծոցը: . . . Միւս կողմէն ծանօթ իրողութիւն է որ սրբատեղիները, մանաւանդ անոնք որ մեծութեան պարունակէն կը ձեռնին, ու հոգեկան մեծ ուժերու համազրուումը կ'ընեն, արքաներու, իշխանապետներու ձեռակերները ըլլալուն չափ ու թերեւ աւելի ալ: Դնուելը, բուրեղացումը, մարմնացումն են ժողովրդային հոսիւն զգայնութեան, այն անդիմադրելի սլացքին որով ցեղի մը սիրտը աշգրտէ ինքզինքը կ'առարկայէ միջոցն ի վեր: Ո՞ր չաւանները կրած են քարերը այս չէնքերուն . . . : Երուսաղէմը ծայրագաւառային քաղաք մըն էր Բիւզանդական կայսրութեան զօրանքին չըջանին ու ասով՝ երթեալ յարձակման մղձաւանջին: Կ'անցնէին արաբ պատմութեան թերակրելի ընդհանրացումներէն բայց կը կենում այդ քաղաքին զրեթէ անընդմէջ գերութեան որ արուեստը տկարացնող եթէ ոչ սպաննող տիրական ազգակը կը նկատուի, պարտուած ժողովուրդներու զխուռն:

Ո՞ւր, ազգային դանդաճը, այսինքն անմահ խմբը բոլոր մեծագործութեանց, ստեղծութիւններուն: Ասիկա պահած է այս քաղաքին: Մի մտնալ թէ նոյն ասեմն անիկա ոտաւան է այդ արուեստին սխրեմ թշնամի ուրիշ մտայնութեան մը: Աշխարհի ծագերէն զազթական հոգեհոսանք մը զմեզակ պաշտօնը ունի հակադէմութեւն այդ աստիւթութիւնը, պահպանելու համար իբր: Քաղաքական վերիվարումներու թահուրոն մէջ, կրօնական միարանութիւններ, մանաւանդ լատին ու յոյն այդ սրբալայրերուն տիրակալութեւն կը հետապնդեն կարելի ամէն փորձութիւններով: Աշխարհիկ նպատակներու այս զերիշխանութիւնը արհամարհելի իրողութիւն մը չէ հոս, ինչպէս ցեղային տարրին տարտամութիւնը: Անհատականութեան, զեմքի, մարմնի սա պահար այս տաճարներուն վրայ հաւանաբար կը կապուի ուրիշ հանգամանքի մըն ալ: Անոնք ուղղութեան հրեային ու արարին ցաւօք ու քրքրութեամբ երբ կը կառուցուէին:

Ու միւս կողմէն, ծագումի սա պայմանը չի ներգործեր նաեւ չէղարացնող, օտարացնող սա ընդհանրականութեան մէջ որ այդ սրբատեղիները կ'ընէ բաժան բաժան, առանց ազգային կնիքի, եթէ նկատի չառնենք միւս նոյնքան իրական արդիւնքը որ վիպայութիւնն է զարաւոր կիրքերու: Այդ տաճարներուն մէջ կոխն ու ասելութիւնը իրենց աստղադէպը ըրին ուրիշ ոչ մէկ տեղ տեսնուած յամառութեամբ, ուժգնութեամբ կանթեղ մը փոխելը անոնց սրբաշունչ կամարներուն ներքեւ զուռ կը բանայ կազ ու բախումի, մինչև իսկ արխանի երեք զաւանթութիւններն ալ իրարու վրայ լարուած աչքեր կը պահեն տաճարներուն պատերուն ներսը ու մշտապատրաստ դիւրար բղբակուտ անմիջապէս որ մէկուն լուսարար որ սրբապղծութիւնը զործէ մոմ մը փոխելու պատկերի մը առջեւէն . . .

(Մնացեալը յաջորդ թիւին)

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

ՉՈՐՍ ՆՈՐ ԱՐԵՂԱՆԵՐՈՒ

Աւարտած ըլլալով իրենց ութամեայ գպրոցական ընթացքը, և զնահատելի յաջողութեամբ պատրաստած լինելով իրենց պարտադրուած աւարտական գրութիւնները, Վարդապետի տօնի կիրակին, 15 յուլիսի՝ ըստ Հին Տոմարի, Ս. Աթոռոյ Մայր Տաճարին մէջ քահանայական աստիճան և Վեղարի օրհնութիւն ստացան, Հաստատութեանս Ընծայարանի Բարձրագոյն դասարանի չորս Սարկաւազները, Հրանդ Մինասեան, Սարգիս Աւետիսեան, Բարդէն Թումայեան և Կարապետ Կրճիկեան:

Ընծայակները յատենի Տնօրէն Ժողովոյ չարաթ մը առաջ յայտնած լինելով իրենց ինքնակամ յօժարութիւնը՝ ընդգրկելու կուսակրօնութեան լուծը և հաւատարմութեամբ ծառայելու Ազգին, Եկեղեցիին և այս նուիրական Տան, քանի մը օր վերջ ևս իրենց գրաւոր յանձնառողքերը մատուցած էին Նորին Ամենապատուութեան, որ գոհութեամբ և սիրով ընդունած էր անոնց ինքնանուէր ընծայարարութեան այս ուխտը:

Հստ վանական կանոնաց, ձեռնադրութիւնը կատարեց Ս. Պատրիարք Հայրը, խրտուիլակութեամբ Լուսարարապետ Տ. Մեսրոպ Արքապանի: Թէ՛ կոչման վեհալուստ արարողութիւնը՝ չարաթ երեկոյնի,

թէ՛ ձեռնադրութեան աստուածային խորհուրդը՝ կիրակի առաւօտուն, ի ժամ Ս. Պատարագի, և թէ՛ Վեղարի օրհնութեան սրտառուչ կարգը՝ կիրակի երեկոյնի, կատարուեցան նախորդ ձեռնադրութեանց բովանդակ շքեղութեամբ, զգացումով և պատկառանքով: Հո՞ծ բազմութեան մէջ, որ կը լեցնէր Տաճարն ու գոսը, այս անգամ ուշադրու էր ներկայութիւնը բազմաթիւ յոյն վարդապետներուն, և մէկէ աւելի հայ կաթողիկէ և լատին կղերականներու:

Ընծայակներուն՝ աշխարհէ՛ հրաժարմամբ կրօնի և եկեղեցւոյ նուիրման ձեռամբարձ հրապարակային ուխտը, մարմնոյ կեանքին մեռելութիւնը նշանակող փրկունի զկեցումը՝ ձեռամբ իրենց հոգեծնողին, ինչպէս նաև Ս. Հոգւոյն զործմը խորհրդաւորող Սծումը սրբալոյս միւսոսնով՝ դարձեալ արջունք խրեց ամէնուն աչքերէն, ձեռնադրողին, ձեռնադրականներուն և բոլոր ներկայից տալով հոգեւոր յուզումի սարսուռներ:

Ս. Պատրիարքը, օծման պահուն, փոխելով չորսին ևս անունները, Հրանդ Սարկաւազը կոչեց Տ. Պարոյր, Սարգիս Սարկաւազը՝ Տ. Գուրգէ, Բարդէն Սարկաւազը՝ Տ. Պատկ, Կարապետ Սարկաւազը՝ Տ. Միւսոն:

Ապա զգածուած հոգւով խօսեցաւ քարոզը. Նոյնութիւն մը ցոյց տուաւ նախ օրուան տօնին և ձեռնադրութեան խորհուրդներուն միջև: Ըսաւ թէ Պայծառակերպութիւնը Յիսուսի կեանքին այն պահն է, որ անիկա ամենէն աւելի պայծառօրէն ունեցաւ իր Մեսիական նկարագրին ըմբռնումը, ինքզինքը Մովսէսի և Եղիայի հետ հոգեկան հաղորդութեան մը մէջ զգացած պահուն, աղօթքի միջոցին: Ձեռնադրութիւնը ևս, ըսաւ, Աստուծոյ պաշտօնէին համար՝ կեանքի այդ վայրկեանն է, որ անիկա պէտք է յստակօրէն ունենայ իր կոչումին գիտակցութիւնը: Հանրային ծառայութեան կանչուած մարդը, յարեց, կրնայ իր մէջ յառաջ բերել ինքնաճանաչութեան այդ վիճակը, երբ կարենայ, Աստուծոյ հետ ներքին գէմյանդիմանութեան լոյսի մը մէջ, իր հոգւոյն խորը արթնցնել ցեղին և կրօնքին ամենէն մաքուր տիւ պարները: Մովսէս օրէնքն է, այսինքն պահպանողականութիւնը. Եղիա՝ նախանձայուղութիւնը, այսինքն ազատականութիւնը: Ու բարի և մեծ գործիչներ հանք